
De bevolking van Europa

NICO VAN NIMWEGEN, GIJS BEETS EN ROB VAN DER ERF

Veranderingen in de omvang, groei en samenstelling van de bevolking zijn voor beleidsmakers op vrijwel elk maatschappelijk terrein van belang. De Raad van Europa, waarvan alle Europese landen behalve Wit-Rusland lid zijn, zet zich er al jaren voor in om betrouwbare demografische indicatoren te ontwikkelen en om inzicht te verschaffen in de oorzaken en gevolgen van huidige en toekomstige demografische ontwikkelingen. Het European Population Committee van de Raad van Europa publiceert deze indicatoren in het jaarlijkse rapport 'Recente Demografische Ontwikkelingen in Europa'. Het laatste rapport dateert uit 2004. Hier een vertaling en bewerking van de inleiding tot dat rapport. Deze inleiding werd door het NIDI verzorgd.

COUNCIL
OF EUROPE

CONSEIL
DE L'EUROPE

Bron: www.coe.int

De wereld telt volgens de laatste schattingen van de Verenigde Naties ongeveer 6,3 miljard mensen. Na een periode van historisch ongeëvenaarde bevolkingsgroei in de 20ste eeuw, toen de wereldbevolking toenam van 1,6 naar 6,1

miljard, is het groeicijfer nu gedaald naar een gemiddeld niveau van 1,2 procent en het einde van deze daling is nog niet in zicht. De bevolkingsgroei speelt zich grotendeels af in de ontwikkelingslanden. Volgens de middenvariant van de Verenigde Naties zal de wereld in 2050 circa 8,9 miljard mensen tellen.

Het aandeel van Europa in de totale wereldbevolking is gedaald van rond de 25 procent aan het begin van de 20ste eeuw tot 12 procent nu en deze daling zal naar verwachting doorzetten. De totale Europese bevolking werd begin 2004 geschat op 815 miljoen.

De meeste Europeanen wonen in de Europese Unie (56 procent). De andere lidstaten van de Raad van Europa zijn goed voor 43 procent. De resterende één procent woont in de Republiek Wit-Rusland, dat geen lid is. De landen van Europa verschillen sterk van elkaar wat betreft grootte en bevolkingsomvang. Het kleinste land qua inwonertal is San Marino, met 29.000 inwoners, gevolgd door zes andere landen met minder dan een miljoen inwoners (Liechtenstein, Andorra, IJsland, Malta, Luxemburg en Cyprus). De Europese landen met het hoogste inwonertal zijn de Russische Federatie met

144 miljoen, Duitsland (83 miljoen), Turkije (71 miljoen), Frankrijk (60 miljoen), het Verenigd Koninkrijk (60 miljoen) en Italië (58 miljoen). Deze zes landen zijn samen goed voor 58 procent van de totale Europese bevolking.

Bevolkingsdichtheid

De bevolkingsdichtheid, die afhankelijk is van het landoppervlak en het inwonertal, schommelt ook sterk van land tot land. Malta telt de meeste inwoners per km² (1.265), gevolgd door Nederland (481), San Marino (471) en België (339). Van de landen met meer dan 50 miljoen inwoners hebben het Verenigd Koninkrijk (246) en Duitsland (231) een relatief hoge bevolkingsdichtheid. Aan de andere kant van het spectrum hebben enkele landen in Noord-Europa – IJsland (slechts drie inwoners per km²), de Russische Federatie (8), Noorwegen (14) en Finland (15) – een zeer lage bevolkingsdichtheid. Ook binnen landen kan de bevolkingsdichtheid sterk uiteenlopen.

Bevolkingsgroei

In 2003 groeide de bevolking van Europa met 1,9 miljoen mensen, wat neerkomt op een jaarlijks groeicijfer van 0,2 procent. Uit figuur 1 blijkt dat deze stijging volledig valt toe te schrijven aan de oude EU-15. In de tien nieuwe EU-lidstaten en in de overige lidstaten van de Raad van Europa nam de bevolking licht af als gevolg van een negatieve natuurlijke groei (sterfte overtreft geboorte), die niet werd gecompenseerd door een klein immigratieoverschot.

Begin 2003 hadden van de 39 Europese landen met meer dan één miljoen inwoners Ierland, Albanië, Spanje en Turkije met circa 16 per 1.000 inwoners het hoogste groeicijfer (zie figuur 2). In Ierland draagt de natuurlijke groei in min of meer gelijke mate bij aan de groei als de migratie, in Albanië en Turkije is de natuurlijke aanwas de voornaamste groeicomponent, terwijl het hoge groei cijfer in Spanje grotendeels op het conto kan worden geschreven van de migratie. Van deze vier landen is Albanië een zogenaamd transitieland, een land dat de status van ontwikkelingsland achter zich heeft gelaten en dat sociaal-economisch gezien vooruitgang boekt. Een ander transitieland dat eveneens behoort tot de tien snelst groeiende landen is Azerbeidjan, waar de groei het gevolg is van natuurlijke aanwas. De landen met de laagste (negatieve) bevolkingsgroei zijn allemaal transitielanden. Het gaat om Oekraïne, waar de bevolking met acht per 1.000 afnam, gevolgd door Georgië (-6), Bulgarije (-6), de Russische Federatie (-5), Letland (-5) en Litouwen (-5).

Natuurlijke groei

Over het algemeen neemt de natuurlijke bevolkingsgroei in Europa af. Steeds meer landen hebben een negatieve groei, of een groei die maar net positief is. Dit heeft te maken met het feit dat er in Europa in 2003 meer mensen overleden dan er kinderen werden geboren, al is het verschil heel klein. In 1990 vertoonden slechts drie landen (Duitsland, Bulgarije en Hongarije) een negatieve groei, in 2003 was dat het geval in vrijwel alle transitielanden alsmede in Italië en

Foto: Wim de Jonge

Griekenland. Het land met de hoogste natuurlijke groei is Turkije (14), al neemt het groei cijfer ook hier gestaag af.

Migratie

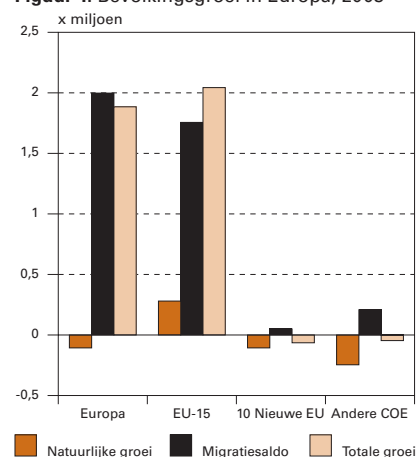
De meeste transitielanden vertonen sinds 1990 een gematigd negatief migratiesaldo: er vertrekken meer mensen dan er binnenkomen. Uitzonderingen waren in 2003 de Republiek Tsjechië (+2,5), Kroatië (2,5), Slovenië (1,8), Hongarije (1,6), de Russische Federatie (0,7), Wit-Rusland (0,5) en Slowakije (0,3). Het migratieoverschot in deze landen is, met uitzondering van Slovenië, echter niet voldoende om de negatieve natuurlijke groei te compenseren.

In 2003 was het migratieoverschot het hoogst in het zuiden van Europa: Andorra (70), Cyprus (16), Spanje (14), San Marino (14) en Italië (11). Van de oudere immigratielanden hadden Nederland (0,4) en Frankrijk (1,0) het laagste en Zwitserland (4,7) en België (3,4) het hoogste migratieoverschot; daar tussenin bevonden zich Zweden (3,2), Oostenrijk (3,1), Noorwegen (2,5), Duitsland (1,9), het Verenigd Koninkrijk (1,7) en Denemarken (1,3). Sinds de jaren negentig hebben de voormalige emigratielanden Spanje, Italië, Portugal, Griekenland en Ierland zich geschaard bij de groep immigratielanden.

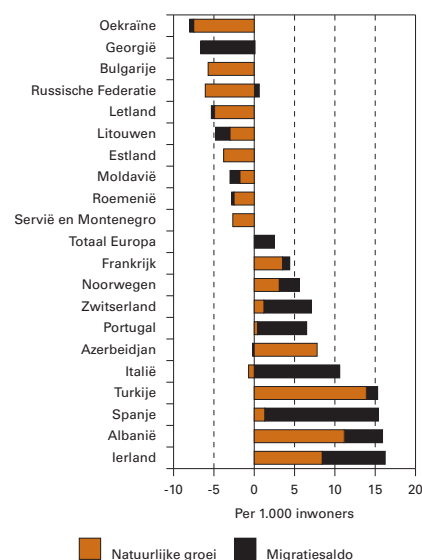
Vergrijzing

Een trage, afnemende bevolkingsgroei leidt onherroepelijk tot veranderingen in de leeftijdsopbouw en in het bijzonder tot vergrijzing. De vergrijzing, dat wil zeggen het dalende percentage jongeren en het toenemend percentage ouderen in de totale bevolking, is een van de meest ingrijpende demografische ontwikkelingen in Europa. Europa is zonder twijfel het oudste continent. Een indicator voor de vergrijzing is de mediane leeftijd, dat wil zeggen de leeftijd die de bevolking in twee gelijke helften verdeelt. Deze mediane leeftijd is in Europa nu 37,7, in Noord-Amerika 35,4, in Oceanië 30,7, in Azië 26,1, in Latijns Amerika en het Caraïbisch gebied 24,2

Figuur 1. Bevolkingsgroei in Europa, 2003

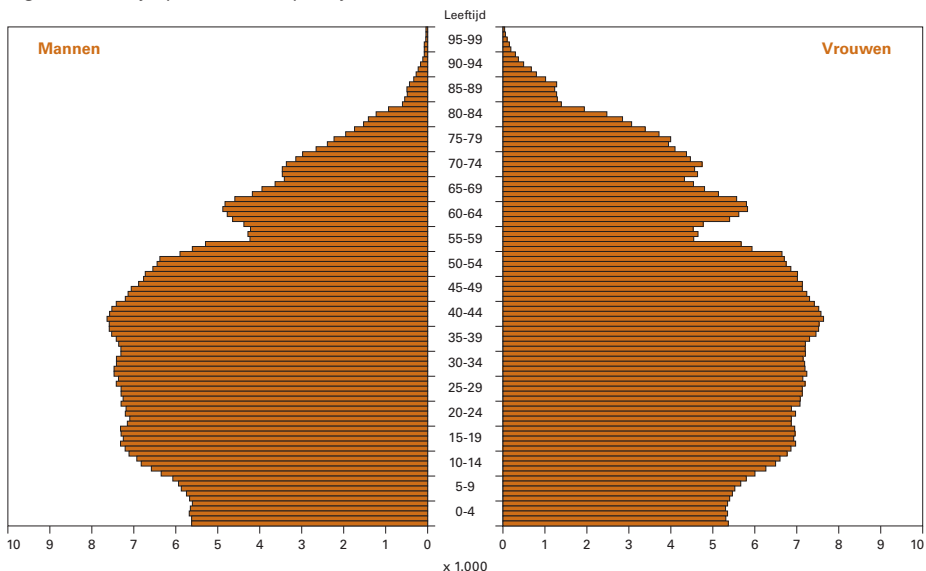

Figuur 2. De tien landen in Europa met de hoogste en de tien met de laagste bevolkingsgroei, 2003

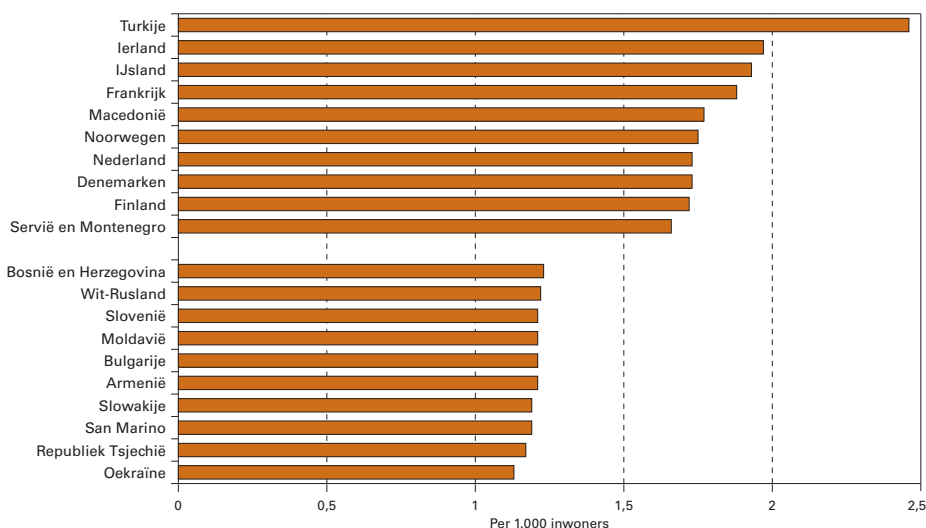

N.B.: Landen met minder dan één miljoen inwoners zijn niet meegerekend

Figuur 3. Leeftijdspiramide Europa, 1 januari 2003

Figuur 4. De tien landen in Europa met de hoogste en de tien met het laagste totaal vruchtbaarheids-cijfer, 2002

demodata

Tussen 2000 en 2002 wisselde eenderde van alle werkenden binnen twee jaar minstens éénmaal van baan of functie. Driekwart van de wisselingen van baan of functie is vrijwillig, een kwart is gedwongen. In 2001 behoorde Nederland tot de vijf Europese landen met de hoogste arbeidsmobiliteit. Hoogopgeleiden en jongeren veranderen het vaakst van werk. Vrijwel alle werkenden zijn tevreden met de inhoud van hun werk. Toch vindt ongeveer de helft van hen de werkdruk te hoog, de beloning te laag en het werk geestelijk te zwaar. Een te hoge werkdruk, burn-out klachten, gebrek aan waardering en voorts ontevredenheid over het inkomen, over de aansluiting tussen werk en vaardigheden of over een te hoog aantal gewerkte uren leiden vaak tot wisseling van baan of functie. Hoewel laagopgeleiden en ouderen vaak ontevreden zijn met hun werk, zoeken ze weinig naar ander werk en veranderen ze ook minder vaak van baan of functie. Vrijwillige wisseling van baan leidt tot een sterke toename van de tevredenheid met het werk (Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)).

sen de 0 en 14 jaar oud), gevolgd door Turkije (29 procent 0-14 jarigen in 2004) en Azerbeidjan (26 procent in 2004). De laagste percentages jongeren liggen tussen de 14,2 (Bulgarije) en 15,2 procent (Oekraïne).

Vijf van de 'oudste' landen, met een percentage 65-plussers van meer dan 16 procent, hadden tevens een laag percentage jongeren: Italië, Griekenland, Duitsland, Bulgarije en Spanje.

De vergrijzing treft echter niet alleen de boven- en onderkant van de leeftijds piramide: daar de potentiële beroepsbevolking eveneens ouder wordt, heeft de vergrijzing ook gevolgen voor de economisch productieve bevolking.

Uitdaging

Daar er geen tekenen zijn dat in Europa veranderingen zullen optreden in de twee hoofdoorzaken van vergrijzing, mag ervan worden uitgegaan dat de vergrijzing niet meer is weg te denken. Het moge duidelijk zijn dat de vergrijzing de maatschappij voor grote uitdagingen stelt. Daar de vergrijzing haar hoogtepunt nog niet heeft bereikt, zullen deze uitdagingen alleen maar toenemen. Beleidsmaatregelen gericht op het opvangen van de vele gevolgen van de vergrijzing zijn hard nodig op het gebied van, onder andere, de arbeidsmarkt, maatschappelijk welzijn en de gezondheidszorg, huisvesting, onderwijs en kwesties als pensioenregelingen en sociale cohesie.

Vruchtbaarheid

De vruchtbaarheids patronen in Europa zijn de afgelopen decennia drastisch veranderd. De belangrijkste veranderingen waren een daling van de vruchtbaarheid (het aantal kinderen per vrouw) en de hogere leeftijd bij de geboorte van het eerste kind. Verder komt buitenechtelijke vruchtbaarheid tegenwoordig veel vaker voor.

In Europa als geheel daalde de vruchtbaarheid van 1,8 kinderen per vrouw in 1990 tot 1,5 in 2002. Onder de landen met de hoogste vruchtbaarheid (zie figuur 4) bevinden zich nu zowel landen waar het cijfer daalt, zoals Turkije, Ierland en IJsland, als landen die tot voor kort iets lagere cijfers hadden, zoals Denemarken, Finland, Frankrijk, Nederland en Noorwegen. Ierland en IJsland waren nog maar pas geleden de enige landen waar de vruchtbaarheid boven het vervangingsniveau lag, in tegenstelling tot de landen van Noord- en West-Europa waar het vervangingsniveau al enige decennia niet werd bereikt.

De gemiddelde leeftijd van de vrouw bij de geboorte van haar eerste kind is in landen waar die leeftijd wordt geregistreerd gestegen van 24,4 in 1990 tot 25,9 in 2002. Voor België, Duitsland, Luxemburg, Zwitserland en het Verenigd Koninkrijk zijn die cijfers niet bekend. Nederland heeft een tijd lang de 'oudste moeders' van Europa gehad, maar is inmiddels ingehaald door San Marino, Spanje en Zwitserland, en mogelijk ook door Italië, waarvoor geen recente gegevens beschikbaar zijn. Zeer late vruchtbaarheid doet zich voornamelijk voor in de lidstaten van de Europese Unie, maar in een aantal van deze landen is deze opwaartse trend vertraagd. Op jonge leeftijd kinderen krijgen

komt vooral in Oost-Europa voor; hier is pas sinds kort sprake van een opwaartse trend. De stijgende leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind werkt een laag vruchtbaarheidsniveau in de hand.

Buitenechtelijke geboorten komen steeds vaker voor. In 1990 was circa 15 procent van alle geboorten in Europa buitenechtelijk; in 2002 was dit al gestegen tot 28 procent. Het zal niet verbazen dat de Scandinavische landen zich in het bovenste segment bevinden, met cijfers van boven de 50 procent. Maar ook in Bulgarije, Frankrijk en Georgië is het aandeel buitenechtelijke geboorten aanzienlijk. In een aantal Mediterraan landen is het niveau laag.

Sterfte

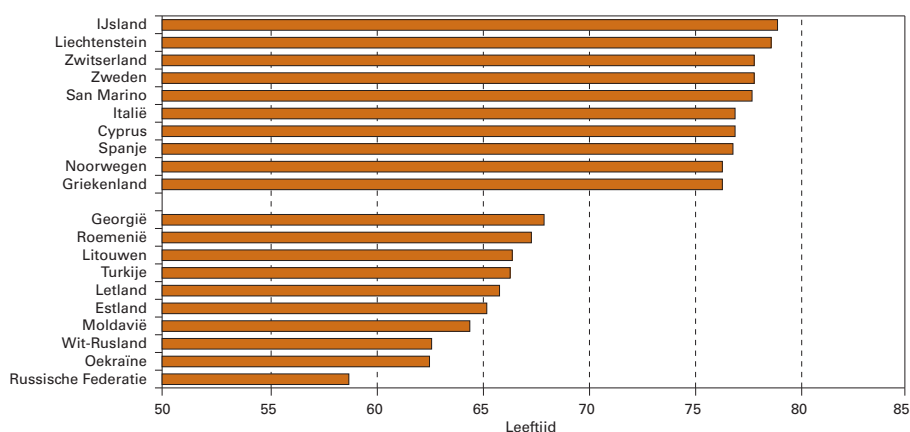
De levensverwachting bij de geboorte steeg bij Europese mannen van 70,0 jaar in 1990 naar 72,1 jaar in 2002 en bij de vrouwen van 77,0 naar 78,8 jaar. Bij de mannen nam de levensverwachting sneller toe dan bij de vrouwen. In Georgië, Moldavië, de Russische Federatie, Oekraïne en Wit-Rusland is de levensverwachting in deze periode echter bij zowel mannen als vrouwen gedaald en ook in Roemenië en Turkije is de levensverwachting bij zowel mannen als vrouwen laag. Het verschil tussen de seksen is in Georgië en Turkije respectievelijk 6,8 en 4,6 jaar. In Oekraïne en de Russische Federatie is dat echter respectievelijk 11,5 en 13,2 jaar, aanzienlijk hoger dan het gemiddelde verschil van ongeveer zeven jaar voor Europa als geheel. De levensverwachting bij de mannen is het hoogst in de Scandinavische landen IJsland, Zweden en Noorwegen, in Zwitserland, in de Middellandse landen Griekenland, Italië en Spanje en in Liechtenstein en San Marino. De laagste levensverwachting wordt gevonden in Oost-Europa en in Turkije (figuur 5a). Bij de vrouwen is de levensverwachting het hoogst in de Scandinavische landen Zweden, IJsland en Finland, in de Middellandse landen Spanje en Italië, in Zwitserland, Frankrijk en Oostenrijk, en in San Marino en Liechtenstein. Ook bij de vrouwen wordt de laagste levensverwachting aangetroffen in Oost-Europa en Turkije (figuur 5b).

In de periode 1990-2002 daalde de zuigelingensterfte voor Europa als geheel van 12,7 sterfgevallen per 1.000 levendgeboren kinderen onder de één jaar naar 7,9. Turkije is hierop een duidelijke uitzondering. Andere landen met een hoge zuigelingensterfte bevinden zich voornamelijk in Oost-Europa. De laagste cijfers komen voor in de landen van West- en Noord-Europa (figuur 6).

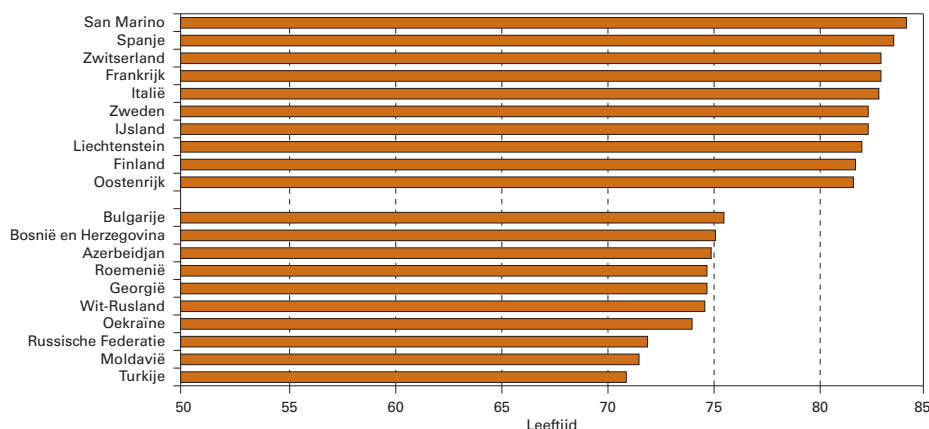
Gezinsvorming en -ontbinding

In de gezinsvorming en -ontbinding in Europa hebben zich de laatste jaren belangrijke veranderingen voorgedaan. Over het algemeen neemt het aantal huwelijken af en het aantal echtscheidingen en samenwonen relaties toe. Daarnaast wordt op steeds latere leeftijd getrouwd. In 2002, het meest recente jaar waarvoor gegevens over alle Europese landen beschikbaar zijn, stond het eerste huwelijkscijfer voor vrouwen onder de 50 jaar in Europa op gemiddeld 0,62. Dit is veel lager dan in 1990, toen het nog

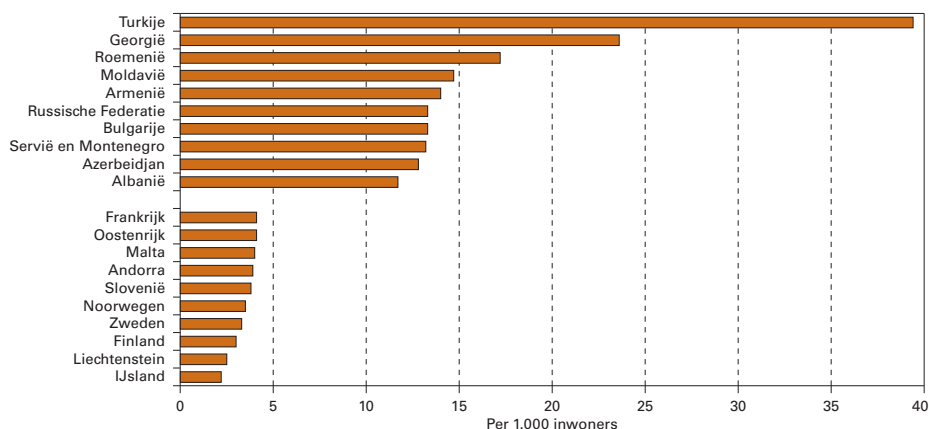
Figuur 5a. De tien landen in Europa met de hoogste en de tien met de laagste levensverwachting, mannen (rond 2002)

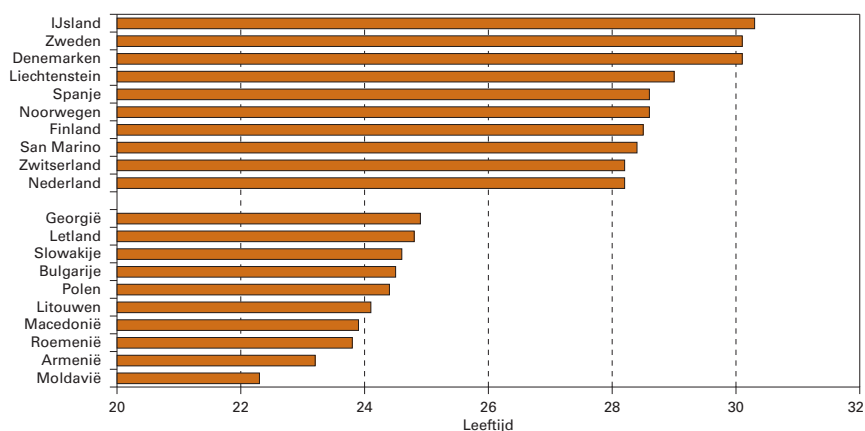
Figuur 5b. De tien landen in Europa met de hoogste en de tien met de laagste levensverwachting, vrouwen (rond 2002)

Figuur 6. De tien landen in Europa met de hoogste en de tien met de laagste zuigelingensterfte, 2002

Figuur 7. De tien landen in Europa met de hoogste en de tien met de laagste leeftijd van vrouwen tot 50 jaar bij hun eerste huwelijk, 2002

Raad van Europa; Topbijeenkomst regeringsleiders, Warschau 16-17 mei 2005. Bron: www.coe.int

op 0,77 stond. Dit verschilt aanzienlijk van land tot land. In Cyprus en Malta is het eerste huwelijkscijfer meer dan 1,00 als gevolg van het grote aantal huwelijken dat in een bepaald jaar werd gesloten. Door een tijdelijke opeenhoping van huwelijken in een bepaald kalenderjaar kan het eerste huwelijkscijfer boven de 1,00 uitstijgen. Dat was kennelijk in deze twee landen het geval. Wanneer Cyprus en Malta niet worden meegeteld, liggen de cijfers van alle landen tussen de 0,42 (Estland) en 0,85 (de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië).

De gemiddelde leeftijd van vrouwen bij hun eerste huwelijk verschilt nog sterker per land (zie figuur 7). In 2002 waren Europese vrouwen gemiddeld 26,5 jaar oud bij hun eerste huwelijk. Rond 1990 lag de gemiddelde leeftijd nog rond de 24,2 jaar. In 2002 werden alle Scandinavische landen gekenmerkt door een late leeftijd bij het eerste huwelijk. Dit is inmiddels ook het geval in Nederland, Spanje en Zwitserland. Vroeg trouwen komt vrijwel alleen in Oost-Europa voor, dat wil zeggen in een aantal nieuwe EU-lidstaten en in andere niet EU-landen van de Raad van Europa.

Huwelijksontbinding door echtscheiding verschilt eveneens sterk van land tot land (figuur 8). De echtscheidingskans in Europa was gemiddeld 0,26 rond 1990 en 0,32 in 2002. In Italië, Polen, Spanje en Turkije ligt het echtscheidingscijfer nog altijd heel laag. De hoogste echtscheidingscijfers komen in Scandinavië voor, waar het huwelijkscijfer relatief laag is en de huwelijksleeftijd hoog. Dit Noord-Europese patroon van gezinsvorming komt ook voor in België en Luxemburg en in Oostenrijk en de Republiek Tsjechië.

Tot slot

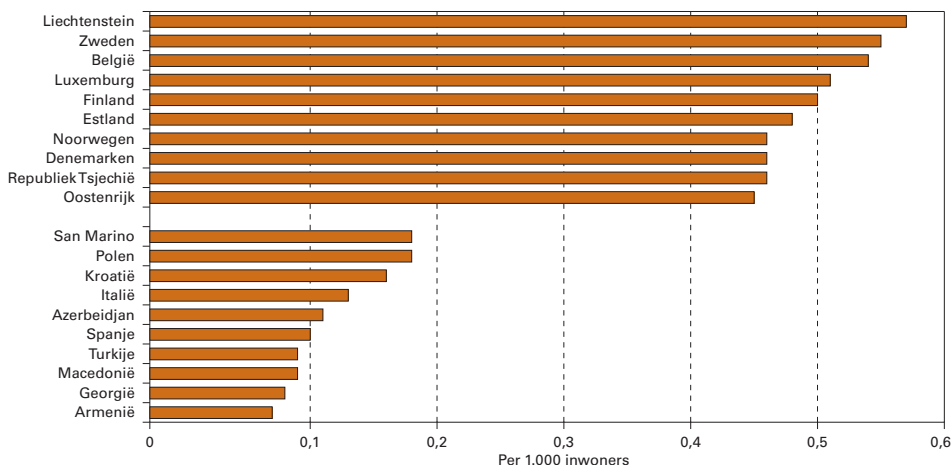
Als eerste werelddeel komt Europa wat betreft haar bevolking in een situatie van krimp terecht. Dat is een gevolg van gewijzigd demografisch gedrag dat, grofweg, na het noorden, via het westen en daarna het zuiden inmiddels ook Oost-Europa heeft bereikt. Wel waren de omstandigheden in Oost-Europa enigszins anders omdat het nieuwe demografische gedrag (op de terreinen van relativisering en

geboorte, maar ook door een stagnerende levensverwachting) daar mede werd ingegeven door de overgang naar een vrijmarkteconomie.

Het nieuwe Europese patroon wordt gekenmerkt door weinig kinderen en een hoge leeftijd bij de geboorte van het eerste kind. De meeste mensen trouwen nog steeds, ongehuwd samenwonen wordt populair en echtscheiding komt geregeld voor. Verder overlijden mensen op hoge leeftijd. Ten slotte is Europa in toenemende mate een immigratiecontinent. Europa vergrijsd en per regio zijn daar in soms aanzienlijke verschillen. Pas als de naoorlogse geboortegolf is uitgestorven kan een nieuwe demografische evenwichtssituatie volgen.

De oorspronkelijke Engelstalige versie van dit artikel is verschenen als Inleiding in het rapport 'Recent Demographic Developments in Europe 2004' van de Raad van Europa. Deze editie bevat de meest uitgebreide en recente demografische gegevens over Europa. Na deze Inleiding, die de belangrijkste ontwikkelingen samenvat, geeft het rapport een overzicht van de centrale indicatoren in een serie vergelijkende tabellen en een methodologische noot. Op een cd-rom staan nationale rapporten en demografische indicatoren uitgesplitst naar land, waaronder gedetailleerde tijdreeksgegevens voor de belangrijkste indicatoren.

Figuur 8. De tien landen in Europa met het hoogste en de tien met het laagste echtscheidingscijfer, 2002

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur dr. Harry van Dalen dr. Tamar Fischer dr. Ernst Spaan
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	http://www.nidi.nl/public/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Drukkerij Repko, Voorburg

Drs. N. van Nimwegen, drs. G.C.N. Beets
en **drs. R.F. van der Erf**, NIDI

Vertaling: Willemien Kneppelhout